

Csitári Péter (1994) assziriológus, az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola doktorandusza. Fő kutatási területe: Ur III korszak gazdasága és társadalmá.

Legutóbbi írása az Ókorban:
Pereskedés és igazságszolgáltatás a Kr. e. 21. századi Mezopotámiában (2022/1).

A szabadság ára

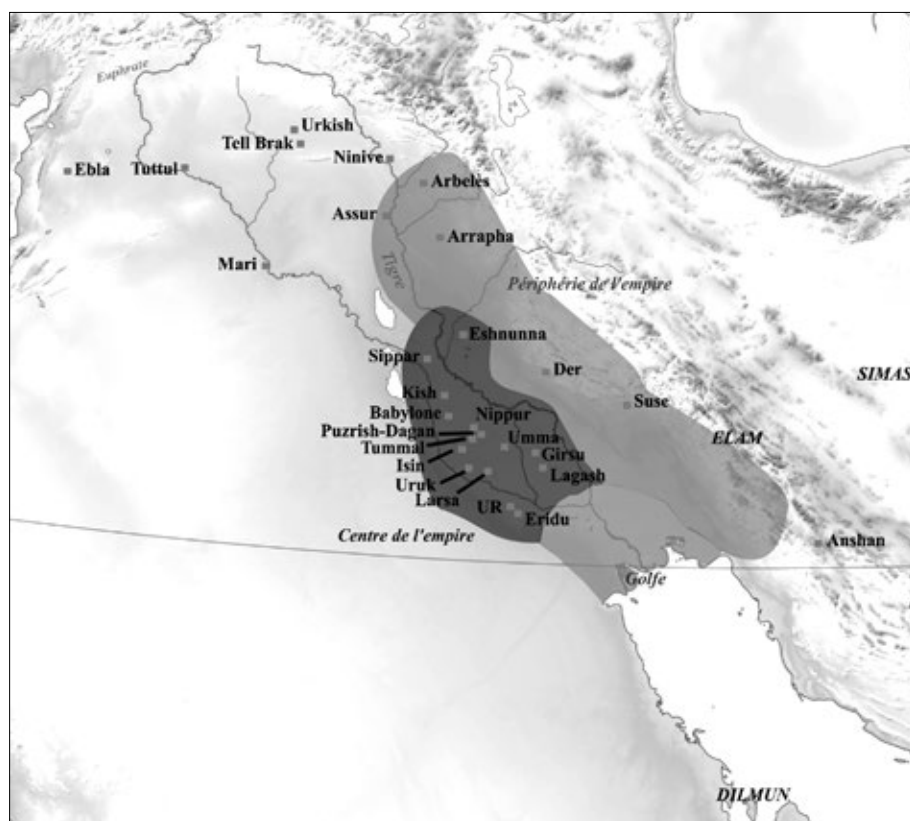
Egy mezopotámiai szolga felszabadulása a Kr. e. 21. században

Csitári Péter

Az ókori kultúrákban nem szokatlan a szabadok és a szolgák szembenállása, és az ezekből fakadó konfliktusok. De mit is jelentett szolgának lenni? Vagy mit jelentett szabadnak lenni? Miért volt előnyösebb az egyik a másíknál? Vajon volt-e lehetőség kiszabadulni a szolgaságból? És ha igen, akkor mi volt az ára? Ezekre a kérdésekre különböző kultúrákban különböző válaszokat lehet találni. A Kr. e. 21. századi Mezopotámiában egy szolgálány története adhat választ ezekre a kérdésekre. Ezt a szolgálányt Geme-Eninnunak hívták, és az NSGU 184-es dokumentum rögzítette a felszabadulását a szolgaságból. Noha maga a szöveg rövid, de számos információt szolgáltat arról, hogyan válhatott a szolgálány szabad polgárrá, milyen feltételeknek kellett teljesülnie a felszabadulásához, és az kinek a kezdeményezésére valósulhatott meg. Az egyéb adminisztrációs szövegek vizsgálata pedig arra is fényt derít, mi történt Geme-Eninnuval azután, hogy elnyerte a szabadságát, és milyen életet élt immár szabad polgárként.

Ez a történet egy Dél-Mezopotámiai város, Ğirsu levéltárának jogi és adminisztratív dokumentumainak köszönhetően tanulmányozható. Ez a város a Tigris folyó partján helyezkedett el, közel a Perzsa-öböl partjához. A város ebben az időszakban (melyet a szakirodalom Ur III korszaknak hív) egy olyan birodalomnak a része volt, melynek székhelye Ur városában volt, mely Ğirsutól nagyjából 65 km-re délnyugatra helyezkedett el az Euphratés folyó partján. A Ğirsu élén álló kormányzó (sumerül ensi) alárendeltje volt az Urban székelő királyi családnak. A kormányzót a mindenkori uralkodó nevezte ki, és ha úgy adódott, le is válthatta őket. A kormányzó felelt a város gazdaságáért, és az igazságszolgáltatás is az ő feladatkörébe tartozott, többek között a kormányzó töltötte be a legfőbb bíró szerepkörét is a városon belül.

A kormányzói palota egyik archívumából egy speciális szövegcsoporthoz került elő, melyet a szakirodalom di tila korpuznak nevez. A di tila sumer kifejezés „lezárt ügyet” jelent. Ez egy olyan speciális szövegkorpuz, mely különböző jogi ügyek (perek) eredményeit

1. kép. Mezopotámia az Ur III korban

(forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Third_Dynasty_of_Ur#/media/File:Ur_III.svg)

és ítéleteit tartalmazza.¹ Ezek a szövegek bemutatják, hogyan zajlott az igazságszolgáltatás a városban, milyen vitás ügyek kerültek a bíróság elé, és azokat hogyan rendezték el.² Jelen tanulmány kiindulópontja pedig az egyik ilyen per, mely Geme-Eninnunak a szolgaságból való kiváltását rögzítette.

Szolgák és szabadok

Mielőtt azonban rátérnénk Geme-Eninnu történetére, érdemes megvizsgálni mit is jelentett a „szolga” kifejezés a Kr. e. 21. századi Mezopotámiában. A szolgaság kifejezésére a sumer nyelv 3 szót használt: arad, geme és saĝ. Az arad kifejezést minden esetben férfiakra, a geme-t pedig nőkre használták, míg a saĝ mindkét nem esetén előfordul. A pontos értelmezésük azonban bonyolultabb, mint ahogyan azt a korábbi szakirodalom feltételezte. Ezeket a kifejezéseket korábban még rabszolgaként (angolul *slave*) értelmezték, a legújabb szakirodalom azonban már elveti a rabszolga értelmezést, és inkább a „szolga/szolgáló” (angol *servant*) kifejezést használja.³ Erre a váltásra azért is volt szükség, mert például az arad szót a sumerek a legfontosabb tisztséget betöltő személyekre is használták. Ennek az volt az oka, hogy ebben a kultúrkörben a „szolga” kifejezést sokkal szélesebb skálán értelmezték, mint például később, a Római Birodalom idején. Az arad kifejezést Ĝirsu kormányzója akkor használta saját magára, ha a királyhoz viszonyította magát, és azt fejezte ki, hogy ő a király hű szolgája. A királyhoz képest ugyanis mindenki arad, tehát szolga volt. A kormányzó beosztottjai szintén arad-ok voltak, és így lehet tovább haladni lejjebb a társadalmi ranglétrán. Lényegében mindenki valakihez viszonyítva arad volt, még a király is, hiszen ő az isteneket szolgálta.⁴ A társadalmi státuszt így az határozta meg, hogy kihez képest volt az illető arad, ki volt a gazdája. Amennyiben ez a király volt, úgy az illető szabad polgárnak számított. Ha azonban ez a gazda egy magánszemély volt, akkor az illető már nem számított szabad polgárnak.

Hasonló eset figyelhető meg a geme szó használatában is, ami önmagában annyit jelent, hogy az illető felnőtt, munkaképes nő. Ezt a kifejezést minden olyan nőre használták, aki különböző állami igazgatású komplexumban (például malom vagy szövőház) dolgozott. Ugyanezzel a szóval illették azokat a nőket is, akik egy magánszemély tulajdonába kerültek. Ahogyan a férfiak esetében, úgy a nőknél is mindig volt valaki feljebb, ezért bizonyos értelemben minden szabad nő szolga volt, és az adminisztráció nem is tett különbséget az államnak és a magánszemélyeknek dolgozók között. A saĝ (sumerül: 'fej') kifejezés viszonylag ritkán fordul elő, viszont ebben az esetben mindig a magánszemélyek szolgálóira használják, magas tiszviselőkre vagy szabad státuszú személyekre soha.

Mivel a szolga és a szabad polgár között ilyen vékony volt a határvonal, ezért könnyű volt lejjebb süllyedni a társadalmi hierarchiában, de ugyanúgy lehetőség volt a felemelkedésre is. A korszakban alapvetően két módja volt ismert annak, hogy valaki lejjebb csúszott a társadalmi hierarchiában. Az egyik mód a háború volt, amikor is a hadifoglyokat elhurcolták, és vagy az előbb említett állami közigazgatású komplexumokban fogták őket munkára, vagy egy magánszemélynek ajándekozták őket.⁵ Erre ismerünk néhány példát a korszakból,⁶ de

sokkal jobban dokumentált a másik opció, az adósszolgaság. A korszakban számos alkalom ismert, mikor a szülők az adósságaik rendezése miatt eladják a gyermekeiket egy magánszemélynek.⁷ A vevő minden esetben ezüsttel fizetett értük, és az árat vélhetően a gyerek életkora határozta meg. Ez törvényes folyamat volt, és az eladott gyermekek elvesztették szabad polgár státuszukat.

A magánszemélyek szolgálatából való kiszabadulásának három módja ismert a korszakban, melyet három különböző sumer szóval fejeztek ki: šu-bar, ama-ar-gi – ĝar és du₈.⁸ A šu-bar soha nem fordul elő a di tila-korpuszban, és nem véletlenül. Ennél a kifejezésnél a fennmaradt szövegek arra mutatnak, hogy ez egy uralkodói aktus volt, melynek során a király „felszabadítja” az embereket az alávetettség/szolgaság alól. Ez jelenthette azt, hogy valakit kiemel egy magánszemély szolgálatából és az állam szolgálatába állítja, vagy valakinek elengedi a hadkötelezettségét, de jelenthette azt is, hogy más állam uralma alatt álló népeket megszabadít az idegen uralomtól, és a saját államához csatolja őket.⁹

Az ama-ar-gi – ĝar a leggyakoribb kifejezés a di tila-szövegek között, ha egy szolga státuszváltozásáról van szó; összesen 13-szor fordul elő a korpuszban.¹⁰ Maga a kifejezés szó szerint azt jelenti, hogy „biztosítani az anyjához való visszatérést”, de ez lényegében arra utal, hogy valakinek a státuszát visszaállítják/helyreállítják abba a formába, ami még a születése idején volt.¹¹ Ezt úgy lehet értelmezni, hogy azok a szolgák, akiket gyerekként a szüleik eladtak, a születésük idején még szabad polgárok voltak, és ebbe a státuszba helyezik vissza őket. Ezt az aktust mindig a gazda kezdeményezte, legalábbis a di tila-szövegekben a gazda mindig saját akaratából, mindenfajta külső ráhatás vagy kompenzáció nélkül engedi el a szolgáit.

A harmadik és idáig legkevésbé kutatott kifejezés a du₈. Ez az ige szorosan összekapcsolódik a kug-ta kifejezéssel, ami egy ezüstben értendő összegre utal. A du₈ jogi értelemben vett jelentését legjobban a TUT 164 12-es¹² szöveg alapján lehet értelmezni. Ez a szöveg 17 szolgálányt nevez meg, akik felszabadultak egy-egy magánszemély szolgálatából. Ennek a 17 lánynak megnevezik a szüleiket, a gazdájukat, valamint mindegyiküknél megemlíti az ezüst összeget is. A szöveg továbbá megnevez három adminisztrátort.

A szülők esetén a szöveg többször is utal arra, hogy ők szabad polgárok, tehát valószínűsíthető, hogy korábban eladták a gyermekeiket. A szolgálók neve mellett szereplő összeg lehetne úgy is értelmezni, hogy ez volt az áruk, mikor eladták őket, viszont annak a szöveg rendeltetése szempontjából semmi értelme nem lenne. Sokkal valószínűbb, hogy ezt az összeget a gazdák kapják meg, méghozzá azért, hogy elengedjék a szolgálóikat. A három adminisztrátor (akik vélhetően a kormányzó beosztottjai) szerepét is csak úgy lehet értelmezni, hogy ők fizetik ki a gazdákat a szolgálókért cserébe. A szöveg alapján a szolgák kiváltásának az összege is megállapítható, ami 2–7 giĝ (kb. 17–60 gramm ezüst). Az összeget vélhetően a szolga életkora határozta meg.¹³ Hasonló következtetést lehet levonni a TUT 73 dokumentumból,¹⁴ ahol szintén a kug-ta du₈ kifejezést használják, és egy Ĝiri-idab-Bau nevű szolgálány kerül ki a gazdája, Ur-turtur szolgálatából. Ezért cserébe Ur-turtur 6 giĝ ezüstöt kapott. Ilyenformán megállapítható, hogy a kug-ta du₈ lényegében 'kiváltás'-ként értelmezhe-

Szolgalány neve	Szülő neve	Gazda neve	Ár	Adminisztrátor neve
Ninmeteše	Ur-Eškuga	Duĝu	7 giĝ	Ur-Bagara
Hala-Bau	Lugal-magure	Ur-Ebabbar	3 giĝ	
Geme-niĝir	x	Bula	7 giĝ	
Geme-Bau	Nin-Šuruppak	Balduhša	7 giĝ	
Geme-Nanše	Ur-Igizibara	Lu-duga	3 giĝ	
Ninkala	Ur-Lisi	Ur-mes	5 giĝ	
Bumanu	Ibtae	Ur-Numušda	2 giĝ	
Isa-isa	x	Lugal-ĥamati	3 giĝ	
Geme-kigula	Ur-Ištaran	Ur-Lama	7 giĝ	Arad-aga
Enmuna-mutar	X	Luga-imaĥ	5 giĝ	
Izu	Geme-karke	Ur-Lama	5 giĝ	Ur-Šugalama
Ninĝen-abaĝen	Lu-ninĝa	Amagena	5 giĝ	
Ninmuše-igimu	Lili	Lu-Ninšubur	5 giĝ	
Ninmešta	Mašgula	Nammaĥ-Bau	4 giĝ	
Ninniĝzu	X	Lamlama	5 giĝ	
Diĝirama	X	Annebadu	3 giĝ	
Nin-lusasa	X	Namĥani	5 giĝ	

1. táblázat. A 17 kiváltott szolgálány a TUT 164 12-es szövegben

tő, ahol egy felsőbb autoritás kezdeményezésére kivásárolják a szolgálakat a magánszemélyektől, és szabad polgári státuszba helyezik őket.

Összegezve tehát egy magánszemély szolgálója számára több lehetőség is volt, hogy kiszabaduljon a szolgálásból, de mindig valaki más jóindulatán múlott, hogy ez sikerül-e. Lehetőség volt arra, hogy az uralkodó maga szabadítsa fel (šu-bar), vagy a gazdája saját akaratából engedje el őt (ama-ar-gi-ĝar), vagy egy felsőbb (nem uralkodói) autoritás ezüst kifizetése fejében kiváltsa őt a magánszemély szolgálatából. Jelen tanulmány tárgya, az NSGU 184-es dokumentum és Geme-Eninnu története a harmadik változatra nyújt kiváló példát.

Geme-Eninnu kiváltása

Az NSGU 184-es dokumentum¹⁵ a di tila-korpuszon belül az úgynevezett *Sammelurkunde* csoportba tartozik. A *Sammelurkunde* olyan tábla, mely nem egy, hanem több pert foglal magába, és azok eseményeiről számol be. A *Sammelurkunde* pereit két tényező köti össze: ugyanabban az évben történtek meg, és ugyanaz a személy volt a bíró. Az NSGU 184-es dokumentum két pert tartalmaz, melyek a korszak második uralkodójának, Šulginak a 47. uralkodási évében estek meg (kb. Kr. e. 2048), és mindkét ügynél Ur-Lama volt a bíró, aki egyben a város kormányzója is volt. Az első per egy gabonatartozás megfizetéséről szól, míg a második Geme-Eninnu kiváltásáról:

előoldal

9. ¹Geme₂-e₂-ninnu dumu Di-¹de₃¹
10. mu dumu-gir_x i₃-me-a-še₃ ba-[du₈]
11. kug-ga-ni 5½ giĝ₄-[am₃]
12. e₂-gal-ta
13. Lu₂-^dUtu lu₂-gu-[za-la₂-ra]
14. ba-na-g[e-en₆]

Geme-Eninnu, Dide lánya, mivel ő egy dumu-gir, ki lett váltva. Az ő teljes árát, 5 ½ giĝ ezüstöt a palotától Lu-Utunak, a trónszékherdónak odaitélték.

Az ügy rendkívül rövid, és lényegében csupán a per eredményét, az ítéletet közli, az előzményekről és magáról a tárgyalásról hallgat. Ennek ellenére a szöveg megfogalmazásából meg lehet állapítani, pontosan mi történt. A dokumentum ugyanis azt állítja, hogy Geme-Eninnu Lu-Utunak volt a szolgálója, de ezüstért a palota kiváltotta a szolgálásból (du₈), és szabad polgár státuszba került.¹⁶ Geme-Eninnu kiváltásának az árát 5 ½ giĝ ezüstben (kb. 46 gramm) adja meg a dokumentum, ami viszonylag magas árnak felel meg, ezért feltételezhető, hogy Geme-Eninnu ekkor már közel volt a felnőttkorhoz.

Az NSGU 184 di tila-szöveg, ami azt jelenti, hogy valami probléma merült fel a kiváltás folyamatában, és perre kellett vinni az ügyet. Mivel az ítélet azt mondja ki, hogy a palotának ki kell fizetnie Lu-Utut, ezért feltételezhetően az történt, hogy Lu-Utu elengedte a szolgálóját, de nem kapta meg cserébe az 5 ½ giĝ ezüstöt, ami járt volna neki. Ezért egyenesen a kormányzóhoz fordult, hogy előadja a sérelmét. Miután a kormányzó megállapította, hogy Lu-Utu sérelme jogos, kötelezte a palotát (tehát lényegében a saját beosztottait), hogy fizessék ki Lu-Utut.

A di tila-szöveg megemlíti egy fontos tényezőt az egész procedúrára vonatkozóan, mégpedig a dumu-gir kifejezést. A szakirodalom ezt a kifejezést korábban úgy fordította, hogy 'sumer'¹⁷ vagy 'helyi lakos',¹⁸ de a legújabb szakirodalom már a lu, a dumu-iri vagy az eren szavak szinonimájaként értelmezi.¹⁹ A fenti három szó pedig minden esetben egy adott személy társadalmi státuszára utal, miszerint ő egy szabad polgár, aki csak a királyt vagy az államot szolgálja, aki/ami ezért cserébe megélhetést biztosít a számára.²⁰ Ebben a jogi környezetben valószínűleg úgy kell értelmezni a dumu-gir kifejezést, hogy az illető, akire használgák, nem egy magánszemély

szolgája, hanem szabad polgár státuszú.²¹ Kérdéses azonban, kit hív a szöveg *dumu-gir-nek*.

Adam Falkenstein, aki a szöveget elsőként lefordította, úgy vélte, ez a kifejezés egyértelműen Geme-Eninura vonatkozik, és a lányt azért váltották ki, mert szabad polgárnak született, és születése jogán ki kellett váltani őt Lu-Ututól.²² Ez az elmélet azonban megkérdőjelezhető, ugyanis Didére, a szolgálány szülőjére²³ ugyanúgy vonatkozhat a kifejezés. A kérdés eldöntésére a korábban tárgyalt TUT 164 12-es szöveg adhat megoldást. Ez a szöveg ugyanis a 17 szolgálány szülőiről közöl olyan információkat, amik arra utalnak, hogy a szülők szabad polgár státuszban vannak (például használja rájuk az *eren* vagy a *lu* szavakat), magukra a szolgálányokra soha nem tesz ilyen jellegű utalást. Hasonlóan a TUT 73-mas szövegben Ğiri-idab-Bau anyját, Geme-Utut nevezik *eren-nek*, vagyis szabad polgárnak. Ezeket figyelembe véve, úgy gondolom, az NSGU 184-es szövegben a „mivel ő egy *dumu-gir*” betoldás nem Geme-Eninura, a szolgálányra, hanem a szülőjére, Didére vonatkozik.

Egy *di tila*-szöveg általában rövid, és csak azt írják le benne, ami kiemelt fontossággal bír. A szöveg ráadásul úgy fogalmaz, hogy *mu dumu-gir_x i₃-me-a-še₃*, vagyis „mivel ő egy *dumu-gir*”. Felmerül így a kérdés, miért fontos a procedura szempontjából, hogy Dide szabad polgár. Erre a kérdésre választ adhat az Ur-Namma-féle törvénygyűjtemény. Ur-Namma a korszak legelső uralkodója volt (kb. Kr. e. 2112–2095), akinek a nevéhez köthető az egyik legkorábbi törvénygyűjtemény, mely az addigi szokásjogokat összegezte.²⁴ Az §5-ban pedig az alábbi törvényt olvasható:

Ha egy szolgáló szabad polgárral házasodik, akkor az egyik gyermekét az ura szolgálatába kell állítania. Az a gyermek, akit urának szolgálatába állít, örökölni fogja apja vagyonának felét és apja házáat. (Viszont) egy szabad polgár gyermeket nem lehet szolgálóvá tenni a király beleegyezése nélkül.²⁵

Ebből a törvényből egyértelműen kiderül, hogy egy szabad polgár gyermekének előjogai vannak, és csak különleges esetben lehet belőle szolgáló. Azzal, hogy a szöveg azt állítja, Dide szabad polgár, egyben azt is mondja, hogy Geme-Eninnu születése jogán rendelkezik bizonyos kiváltságokkal. Ez pedig jelen kontextusban úgy értelmezhető, hogy Geme-Eninnut azért lehetett kiváltani a szolgaságból, mert egy szabad polgár lánya. Ha mindkét szülője egy magánszemély szolgája lett volna, akkor a kiváltás nem valósulhatott volna meg. Más szavakkal a szolgaságból való kiváltás egyik legfontosabb előfeltétele az volt, hogy az illető bizonyíthatóan szabad polgár gyermeke.

Mindent összevetve rekonstruálható a teljes történet. Dide vélhetően eladta a saját lányát Lu-Utunak. Geme-Eninnu egy ideig Lu-Utut szolgálta, de aztán Šulgi 47. uralkodási évében (kb. Kr. e. 2048) a kormányzó utasításba adta az egyik adminisztrátorának, hogy váltsa ki a lányt a szolgaságból. Ezt azért tehette meg, mert Dide szabad polgár volt, és a szokásjog lehetővé tette, hogy a szabad polgárok gyermekeit, akik szolgaságba kerültek, kiválthassák. Ehhez azonban ezüstben ki kellett fizetni a szolgáló árát, amit a szolgáló életkora határozott meg. Lu-Utu el is engedte Geme-Eninnut, de valamilyen oknál fogva nem kapta meg a neki járó ezüstöt. Ezért pert indított, és az NSGU 184 ennek a hosszú folyamatnak a végkifejlete, ahol a palotát kötelezték, hogy fizesse ki Lu-Utut.

Élet szabad polgárként

Felmerül egy fontos kérdés az ügy kapcsán. Miért váltotta ki a kormányzó Geme-Eninnut? Miért fizetett ki 5 ½ *gi* ezüstöt egy szolgálányért? A szokásjog csak lehetővé teszi a kiváltást, de nem kötelezi a kormányzót arra, hogy ezt meg is tegye. Ő azonban mégis megtette ezt, és mint az a TUT 164 12-es dokumentumból is kiderül, ez egyáltalán nem volt ritka esemény. Több tucat hasonló eset látható a korszakban, amikor a kormányzó szolgálókat váltott ki pénzért, hogy újra szabad polgárok lehessenek. Miért érte meg ez a kormányzónak? A választ erre a kérdésre a WMAH 176-os szöveg²⁶ adhatja meg.

Ez a dokumentum egy hosszú, 14 columnás tábla, amely egy malomházban dolgozó munkások bérével foglalkozik. A szöveget Šulgi 48. uralkodási évére (kb. Kr. e. 2047) keltezték, és egy Ur-Lama nevű felügyelő táblája, aki vizsgálat céljából (*sumerül gurum ak*)²⁷ összeírta az összes malomházban dolgozó munkás egyhavi bérét.²⁸ A szöveg összesen 188 munkást nevez meg név szerint, akiket két csoportba lehet osztani: akik megkapták a bérüket, és akik nem. A dokumentum szerint 157 munkás megkapta a bérét, és őket további négy alcsoportba különítették: (1) teljes napot dolgozó felnőtt női munkások, akik 35 liter árpát kapnak bérül; (2) fél napot dolgozó felnőtt női munkások, akik 25 liter árpát kapnak; (3) teljes napot dolgozó gyerek (vagy fiatal) munkások, akik 15 liter árpát kapnak; (4) fél napot dolgozó gyerek (vagy fiatal) munkások, akik 10 liter árpát kapnak (lásd a 2. táblázatot).

Bért kapott				Nem kapott bért
Felnőtt női munkások (geme)		Gyerek (fiatal) munkások (dumu)		29 személy
Teljes munkaidő 35 literes bérrel	Részmunkaidő 25 literes bérrel	Teljes munkaidő 15 literes bérrel	Részmunkaidő 10 literes bérrel	
108 munkás	26 munkás	8 munkás	17 munkás	
Összesen 188 munkás				

2. táblázat. A malomban dolgozó munkások bére a WMAH 176-os szövegben

Geme-Eninnu neve megjelenik ebben a dokumentumban is, mégpedig a teljes napot dolgozó női munkások között:

hátoldal v. columna

20' 3 *ban*₂ 5 *sil*₃ Geme₂-e₂-ninnu

21' *dumu Di-de*₃ *eren*₂

22' *ki Lu*₂-^dUtu *dumu Lu*₂-/gu-la-ta

23' *sağ kug-ta du*₈-ha

35 liter (árpa) Geme-Eninnunak, az eren Dide lányának, akit Lu-Ututól, Lugula fiától váltottak ki ezüstért.

A szöveg megnevezi Geme-Eninnu szülőjét, Didét, akire ezúttal az *eren* kifejezést használja, ami, miként azt fentebb tárgyaltuk, a *dumu-gir* szinonimája. Így bizonyosságot nyer az a feltételezés is, hogy a *di tila*-szöveg a *dumu-gir* kifejezést a szülőre, és nem a lányra használta. Továbbá még azt is megemlíti a szöveg, hogy Geme-Eninnut kiváltották Lu-Utu szolgáló-

latából. Ez egyértelművé teszi, hogy az itt megjelenő Geme-Eninnu azonos a di-tila-szövegben megjelenő személlyel.

Azt lehet látni tehát, hogy egy évvel azután, hogy Geme-Eninnu szabad polgár lett, a malomházban kezdett el dolgozni, és a munkájáért havi 35 liter árpát kapott bérként, ami egy teljes munkaidőben dolgozó női munkás alapbére volt. A szöveg kitér még arra is, hogy Geme-Eninnu nem az őrlőházakban dolgozott, hanem a sörházban (e-bappir), ahol malátából főzték a sört.²⁹ Ez a tény pedig segíthet megérteni a kormányzó motivációját is.

Az Ur III kort ugyanis jelentős munkaerőhiány jellemezte.³⁰ A korszakot megelőző háborúkban rengetegen meghaltak, illetve visszatérő járványok tizedelték a lakosságot. Az olyan állami intézmények, mint a malom vagy a szövőház, így állandó munkaerő-utánpótlásra szorultak, és ennek a munkaerőnek az előteremtése a kormányzó feladata volt. Ilyen munkaerőt találhatott úgy, ha egy sikeres hadjárat után a meghódított vidék lakosságát elhurcolták, és munkára fogták a fenti intézményekben. A másik opció pedig az volt, hogy kiváltotta azokat a szolgákat, akiket a szabad polgár státuszú szülei adtak el egy-egy magánszemélynek. Mivel ezek a szolgák ennek a procedúrának köszönhetően újra szabad polgárok lettek, ezért a király, illetve a kormányzó lett a gazdájuk, és nekik tartoztak szolgálattal. A kormányzó pedig ennek köszönhetően el tudta látni munkaerővel a malomházat vagy a szövőházat.

Ez látszólag nem jelentett jobb sorsot Geme-Eninnunak, hiszen a malomházban dolgozni az egyik legkeményebb munka lehetett. Ugyanakkor néhány tény kissé árnyalja a képet. Ugyan a malomházban dolgozott, de nem a legrosszabb helyen, az őrlőházakban, hanem a sörfőzőben, ami sokkal kellemesebb munka lehetett. Ezért a munkáért ráadásul bért kapott gabona formájában. Arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy Lu-Utu szolgálatában milyen ellátmányt kapott, de feltételezhető, hogy a 35 liter árpa bér meghaladja azt a mennyiséget (és talán minőséget is), ami szolgaként járt neki. A legfontosabb tény azonban a társadalmi státuszának változása volt. Többé már nem egy magánember szolgája volt, hanem az állam alattvalója, ami további előjogokat biztosított a saját, illetve a gyermekei számára is. Mindezek pedig egy jobb élet reményét ígérték.

2. kép. Bankettjelenetet ábrázoló pecséthenger.

A felső sor közepén két személy szívószállal sört iszik. Ur, Kr. e. 26. század (British Museum BM 121545)

Összegzés

Geme-Eninnu szabad polgárnak született, de a szülei még gyerekként eladták őt Lu-Utunak. A szokásjog azonban lehetőséget biztosított a szolgaságból való kitörésre. Ehhez azonban a város kormányzójának kellett kezdeményeznie egy kiváltási folyamatot, amelynek részeként ezüstöt fizetnek a gazdának a szolga szabadon bocsátása fejében. Az összeget a szolga életkora határozta meg. A kormányzó kezdeményezésére Geme-Eninnu felszabadult, és szabad polgár lett. Ez egyben azt is jelentette, hogy élete hátralévő részében a malomházhoz tartozó sörfőzőben kellett dolgoznia. Ez azonban egyáltalán nem volt szokatlan a korszakban. Noha egy szabad polgár nem ismert más gazdát az uralkodón kívül, ez természetesen nem jelentette azt, hogy ne kellett volna dolgoznia. Minden szabad polgárnak megvolt a saját szerepe a társadalmon és az államon belül, és minden szabad polgár köteles volt munkával szolgálni az uralkodót.³¹ Ez a kötelesség annyira beleépült a társadalom tudatába, hogy még egy sumer közmondás is beszámol róla ekképpen: „A palota nem kerülheti el a pusztaságot, a bárka nem kerülheti el a szalmát, a szabad ember nem kerülheti el a kötelező munkát”.³² Végző soron tehát ez volt az az ár, amit Geme-Eninnunak meg kellett fizetnie a szabadságáért cserébe.

Jegyzetek

- 1 A di tila-korpuszt legelőször Adam Falkenstein gyűjtötte össze, és fordított le 230 szöveget: Falkenstein 1956–57 (NSGU). Az azóta eltelt évtizedekben azonban újabb di tila-szövegek kerültek elő, így a korpusz folyamatosan bővült. A legújabb szövegekhez lásd: Sollberger 1976; Sigrist 1995; Molina 2004; Molina 2008.
- 2 E korszak igazságszolgáltatási rendszeréhez lásd Falkenstein 1956–57/I; Westbrook–Lafont 2003; Culbertson 2009; Csitári 2022.
- 3 Steinkeller 2015a, 7, a 12-es jegyzettel.
- 4 Von Dassow 2010, 211–214.
- 5 Gelb 1973, 81; Steinkeller 2015a, 7–9.
- 6 A korszak negyedik uralkodója, Šu-Suen például arról ír feliratában, hogy a férfi hadifoglyokat megvakította és kertekben dolgoztatta őket, míg a nőket a szövőházban helyezte el. Ehhez lásd Frayne 1997, 301–306, Šu-Sin 3: iv 15–22.
- 7 Falkenstein 1956–57/I, 85–86; Culbertson 2011, 36–40.
- 8 Gelb 1973, 87–90.
- 9 Von Dassow 2011, 208–211.
- 10 NSGU nos. 30, 31, 74, 75, 77, 78, 99, 169, 177, 178, 186, 205 és AOAT 025, 438 BM 19356. Utóbbihoz lásd Sigrist 1995, 610–611.
- 11 Von Dassow 2011, 208–211.
- 12 A korszak összes szövege elérhető online formátumban a CDLI (<https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de>), valamint a BDTNS (<http://bdtns.filol.csic.es/>) oldalakon. Minden szövegnek van egy egyedi CDLI száma, mely segítségével könnyen megtalálható a két online adattárban. A tárgyalt szöveg CDLI száma: P135748. A tanulmány további részében a CDLI szám minden szöveg esetében végjegyzetben kerül megemlítésre.
- 13 Az életkor mellett előfordul, hogy a szolga szakértelem is befolyásolja az értékét. Egy másik di tila-szövegben, az NSGU 207-ben (P110793) két kovács egymás között ad kölcsön egy szolgát, akinek az ára meglepően magas: 16 gi ĝ ezüst (kb. 134 gramm). A feltételezés szerint azért ilyen magas ennek a szolgának az ára, mert kovácsinas, és magas szaktudással rendelkezik. Ehhez lásd Falkenstein 1956–57/II, 348–351; Neumann 2000, 129–130.
- 14 P135644.
- 15 Falkenstein 1956–57/II, 293–294, P110806.
- 16 Falkenstein 1956–57/II, 293–294; Lafont 2000, 67.
- 17 Kraus 1970, 367–371.
- 18 Steinkeller 1993, 112–113, a 9. jegyzettel.
- 19 Westbrook 2003, 333; Koslova 2008, 167–173.
- 20 Von Dassow 2011; Steinkeller 2013; Steinkeller 2015.
- 21 Koslova 2008, 152–153.
- 22 Falkenstein 1956–57, 293–294.
- 23 Több mezopotámiai név esetében könnyen eldönthető, hogy az illető férfi-e vagy nő, a Dide név esetében azonban ez már bizonyultabb. Maga a név itt rövidített alakban szerepel. Más szövegekben olyan formában fordul elő a név, mint Utu-dide vagy Niĝir-dide, amelyek férfinevek. Azonban ismert az Ama-dide forma is, ami viszont már női név. Mivel nem eldönthető, hogy Dide Geme-Eninnunak az apja vagy az anyja-e, ezért a tanulmányban csak „szülőként” fogok hivatkozni rá.
- 24 Roth 1995, 13–22; Wilcke 2002; Civil 2011.
- 25 Az utolsó mondat kapcsán nincs egyetértés Wilcke és Civil között a tekintetben, hogy a sumer lugal szót „királynak” vagy „gazdának” kell-e fordítani. Wilcke úgy véli, a király beleegyezésére van szükség, így ő „királynak” fordítja a szót (Wilcke 2002, 312–313), Civil azonban „gazdának” értelmezi (Civil 2011, 246). Figyelembe véve a kontextust és a mezopotámiai társadalomról való tudásunkat, Wilcke javaslata az elfogadhatóbb.
- 26 P113475.
- 27 Steinkeller 1982.
- 28 A korábbi szakirodalom a sumer še-ba kifejezést még „fejadagnak” (angolul *ration*) értelmezte. Ez a fordítás azonban egyrészt negatív konnotációval bír, másrészt a legújabb kutatások azt bizonyítják, hogy a še-ba a munkáért járó fizetség volt, ami akár növekedhetett is az évek folyamán. Emiatt a „fejadag” fordítás már nem tartható, és a še-ba-t ma már inkább „fizetség”-ként értelmezi a szakirodalom. Ehhez lásd Prentice 2010, 91–95.
- 29 A malomház a korszakban egy több épületet magába foglaló komplexum volt. Grégoire összesen 12 különböző funkciójú épületet azonosított a malomházon belül, amelyek közül a sörfőző volt az egyik. Ehhez lásd Grégoire 1999.
- 30 Steinkeller 2015a, 5–6.
- 31 Von Dassow 2011, 211–214; Steinkeller 2015b, 141–142.
- 32 Alster 1997/I, 147: 6.5.

Bibliográfia

- Alster, B. 1997. *Proverbs of Ancient Sumer I-II. The World's Earliest Proverb Collections*. Bethesda.
- AOAT 25: L. Eichler et al. (szerk.): *Kramer Anniversary Volume. Cuneiform Studies in Honor of Samuel Noah Kramer*. (Alter Orient und Altes Testament 25.) Neukirchen-Vluyn.
- Civil, M. 2011. „The Law Collection of Ur-Namma”: A. R. George (szerk.): *Cuneiform Royal Inscriptions and Related Texts in the Schøyen Collection*. (Cornell University Studies in Assyriology and Sumerology 17.) Atlanta, 221–286.
- Csitári P. 2022. „Pereskedés és igazságszolgáltatás a Kr. e. 21. századi Mezopotámiában”: *Ókor* 21/1, 3–11.
- Culbertson, L. 2009. *Dispute Resolution in the Provincial Courts of the Third Dynasty of Ur* (PhD dissertation). University of Michigan.
- Culbertson, L. 2011. „A Life-Course Approache to Household Slaves in the Late Third Millenium BC”: L. Culbertson (szerk.): *Slaves and Households in the Near East*. (Oriental Institute Seminars 7.) Chicago, 33–48.
- von Dassow, E. 2011. „Freedom in Ancient Nears Eastern Societies”: K. Radner – E. Robson (szerk.): *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*. Oxford, 205–224.
- Falkenstein, A. 1956-57. *Die neusumerischen Gerichtsurkunden*. I–III. München.
- Frayne, D. R. 1997. *Ur III Period (2112–2004 BC)*. (The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Early Periods Volume 3/2.) Toronto–Buffalo–London.
- Gelb, I. J. 1972. „The Arua Institution”: *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale* 66, 1–32.
- Gelb, I. J. 1973. „Prisoners of War in Early Mesopotamia”: *Journal of Near Eastern Studies* 32, 70–98.
- Grégoire, J. P. 1999. „Major Units for the Transformation of Grain. The Grain-grinding Households (e-ĤAR-ĤAR) of Southern Mesopotamia at the End of the Third Millennium BCE”: P. C. Anderson (szerk.): *Prehistory of Agriculture. New Experimental and Ethnographic Approaches*. Los Angeles, 223–237.

- Koslova, N. 2008. „Bezeichnungen der Arbeitskräfte in Umma der Ur III-Zeit”: S. J. Garfinkle – J. C. Johnson (szerk.): *The Growth of an Early State in Mesopotamia. Studies in Ur III Administration. Proceedings of the First and Second Ur III Workshops at the 49th and 51st Rencontre Assyriologique Internationale, London July 10, 2003 and Chicago July 19, 2005.* (Biblioteca del Proximo Oriente Antiguo 5.) Madrid, 149–206.
- Kraus, F. R. 1970. *Sumerer und Akkader, ein Problem der altesopotamischen Geschichte.* (Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen 33/VIII.) Amsterdam.
- Lafont, B. 2000. „Les textes judiciaires sumériens”: F. Joannés (szerk.): *Rendre la justice en Mésopotamie. Archives judiciaires du Proche-Orient ancien (IIIe – Ier millénaires avant J.-C.).* Saint-Denis, 35–68.
- Maekawa, K. 1976. „The erin people in Lagash of Ur III times”: *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale* 70, 9–44.
- Molina, M. 2004. „Some Neo-Sumerian Legal Texts in the British Museum”: H. Waetzold (szerk.): *Von Sumer nach Ebla und Zurück. Festschrift Giovanni Pettinato zum 27. September 1999 gewidmet von Freunden, Kollegen und Schülern.* (Heidelberger Studien zum Alten Orient 9.) Heidelberg, 175–184.
- Molina, M. 2008. „New Ur III Court Records Concerning Slavery”: P. Michalowski (szerk.): *On the Third Dynasty of Ur. Studies in Honor of Marcel Sigrist.* (The Journal of Cuneiform Studies Supplemental Series 1.) Boston, 125–143.
- Neumann, H. 2000. „Staatliche Verwaltung und Privates Handwerk in der Ur III-Zeit: Die Auftragsstätigkeit der Schmiede on Girsu”: A. C. V. M. Bongenaar (szerk.): *Interdependency of Institutions and Private Entrepreneurs. Proceedings of the Second MOS Symposium (Leiden 1998).* (MOS Studies 2.) Istanbul, 119–133.
- Prentice, R. 2010. *The Exchange of Good and Services in Pre-Sargonic Lagash.* (Alter Orient und Altes Testament 368.) Münster.
- Roth, M. T. 1995. *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor.* (Writings from the Ancient World 6.) Atlanta.
- Sigrist, M. 1995. „Some di-til-la Tablets in the British Museum”: Z. Zevit et al. (szerk.): *Solving Riddles and Untying Knots. Biblical, Epigraphic, and Semitic Studies in Honor of Jonas C. Greenfield.* Winona Lake, 609–618.
- Sollberger, E. 1976. „Some Legal Documents of the Third Dynasty of Ur”: B. L. Eichler et al. (szerk.): *Kramer Anniversary Volume. Cuneiform Studies in Honor of Samuel Noah Kramer.* (Alter Orient und Altes Testament 25.) Neukirchen-Vluyn, 435–450.
- Steinkeller, P. 1982. „On the Reading and Meaning of igi-kar and gurum (IGI.GAR)”: *Acta Sumerologica* 4, 149–151.
- Steinkeller, P. 1989. *Sale Documents of the Ur-III-Period.* (Freiburger Altorientalische Studien 17.) Stuttgart.
- Steinkeller, P. 2013. „Corvée Labor in Ur III Times”: S. J. Garfinkle – M. Molina (szerk.): *From the 21st Century B.C. to the 21st Century A.D. Proceedings of the International Conference on Sumerian Studies Held in Madrid, 22–24 July 2010.* Winona Lake, 347–424.
- Steinkeller, P. 2015a. „Introduction. Labor in the Early States. An Early Mesopotamian Perspective”: P. Steinkeller – M. Hudson (szerk.): *Labor in the Ancient World.* (International Scholars Conference on Ancient Near Eastern Economies 5.) Dresden, 1–36.
- Steinkeller, P. 2015b. „The Employment of Labor on National Building Projects in the Ur III Period”: P. Steinkeller – M. Hudson (szerk.): *Labor in the Ancient World.* (International Scholars Conference on Ancient Near Eastern Economies 5.) Dresden, 137–236.
- Westbrook, R. 2003. „A Sumerian Freedman”: W. Sallaberger et al. (szerk.): *Literatur, Politik und Recht in Mesopotamien. Festschrift für Claus Wilcke.* (Orientalia Biblica et Christiana 14.) Wiesbaden, 333–339.
- Westbrook, R. – Lafont, B. 2003. „Neo-Sumerian Period”: R. Westbrook (szerk.): *A History of Ancient Near Eastern Law. I–II.* Leiden–Boston, 183–226.
- Wilcke, C. 2002. „Der Kodex Ur-Namma (CU). Versuch einer Rekonstruktion”: T. Abusch (szerk.): *Riches Hidden in Secret Places. Ancient Near Eastern Studies in Memory of Thorkild Jacobsen.* Winona Lake, 291–333.
- Wilcke, C. 2014. „Gesetze in sumerischer Sprache”: N. Koslova et al. (szerk.): *Studies in Sumerian Language and Literature. Festschrift Joachim Krecher.* (Babel und Bibel 8.) Winona Lake, 455–616.